

AŞIQ YARADICILIĞININ KÖKLƏRİ

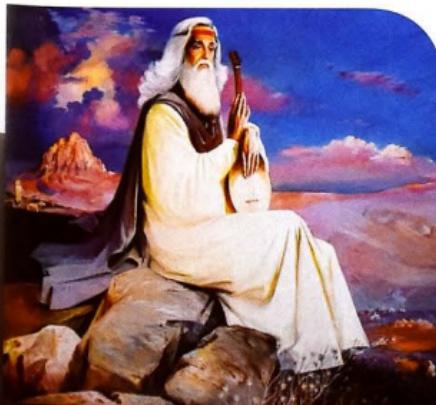
(milli teatr təfəkkürü kontekstində)

Nərmin Tağıyeva,
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncasənat Universitetinin doktorantı
E-mail: narmin-tagizade@rambler.ru

Xalq ozanlığı, aşiq sənəti türk cəmiyyəti arasında geniş yayılmış ananavi yaradıcılıq və mədəniyyətdir. Ozan, baxşı, vərsaq, aşiq - bütün bu adlar eyni yaradıcılığa məxsus şəxslərdir. M. Allahmənnin iliklərinə istinadən qeyd etmək lazımdır ki, bu addayaşma prosesi türklərin zamanla müştəqiliğ əldə etməsi ilə alaqqardır. Dövr yeniləndikcə "ozan" adını vərsaq, aşiq, qopuzu saz avaz etdi. Bu gün ifa etdiyimiz saz Dəda Qorqud qopuzunun törəməsidir. Biz ozan yaradıcılığı dedikdə qəvrayışımızda Dəda Qorqud obrazı canlanır. Çünkü bu sənətin ilkin qeynağı "Kitabi-Dəda Qorqud" ananalarına söykanarak çağdaş dövrümüza galib çatmış və öz manavi dəyərini, konsepsiyasını itirməmişdir. Aşiq sənətinin tarixinin qədimliyini sübut edən müüm amil odur ki, "Kitabi-Dəda Qorqud" kimi möhtəşəm sənət əsərini yaratmağa müvafiq olmuşdur. Dəda Qorqudun ad verdiyi, müqəddəs qopuzunu çalıb söz söyləyin mərasimlər milli teatr təfəkkürümüzün başlanğıcıdır. Ozan öz hayatını xalqın taleyi ilə bayılır, onun düzü-qoşduğu dastanın mövzusu cəmiyyətə baş verən müxtalif hadisələrdən götürülür. Vətənə, tabiatı, məllətə, başarıyyətə sevgi, insanların problemlərini dila gətirmək, galacək nəsillərə nəsihat vermək kimi tipik xüsusiyyətlər ozanlığın əsasını təşkil edir. Müxtalif mövzuları nazma çevirən ozanlar xalqın mənəvi dayağı, müdrik atasıdır, el ağsaqqalıdır. Tədqiqat zamanı aşkar edirik ki, aşiq sənətinin ilkin rüşeymləri qədim türklərin inanc sistemlərindən olan şamanizmdən qaynaqlanır. Dəda Qorqud şəxsiyyəti ilə şamanizm arasındaki oxşarlıqlar da bu fikrin sübutudur. Musiqi və sözün vahdatı, kəlmələrin xüsusi improvizasiyalarda bazadalarak teatral şəkildə təqdimati biza şaman (qam) mərasimlərini xatırladır. Ozan

yaradıcılığını doğru dərk etmək üçün şamanızm haqqında malumat vermək məqsədəyəndür. Şamanların əsas vazifələri pis ruhlarla mübariza apararaq insanları şər qüvvələrdən qorumaq idi. Onların təşkil etdiyi mərasimlər teatrallığı və oyun estetikası baxımından fərqlənirdi. Xüsusilə ekstaz vaziyətlərdə Yerlə Göt arasında vəsitaçi funksiyasını yerinə yetirən davuldan maharatala istifadə edən şamanlarda mimik harakətlərin, jestlərin və davulun ritmlərinin bir-birini tamamlaması onlara xas özlükler sırasında galır. Belə mərasimlər ham aşiq sənətinin yaranması üçün ilkin bünbövərə rolunu oynadı, həmdə teatr təfəkkürümüzü formalasdır. Kökünü şamanızm inanclarından götürən aşiq sənətində bir çox yaradıcılıq ünsürləri birləşir. Aşiq güclü aktyorluq maharatalına malik olmalıdır. Bu sənət sinkretikdir. Aşiq şeir qoşur, onu söyləyir, musiqi bəstələyir, sazda ifa göstərərək sözün əsl manasında seyrilər qarşısında canlı musiqili teatr yaradır, o, müxtalif incasənat növlərinə eyni maqamda icra edir. Aşığın ifa etdiyi musiqini dinləmək, sahna harakətlərinə diqqət yetirmək biza teatr zövqünü formalasdır. Çünkü aşığın obrazı öz-özlüyündə teatraldır. Bu obrazın har bir elementini ayrı-ayrınlıqla təhlili etsək, ciddi, sart, bəzən da məzhabəki bir personajı kaş etmiş olarıq. Həmin obraz ucaboylu, enlikürək, böyük, eşşər, qışlı çatma, buxara papaglı, xüsusi milli geyimdən olan şəxsdir. Təsədüfi deyildir ki, bu aşiq deyildən bir çox insanın gözlərində canlanan obrazdır. Lakin müüm bir faktı da qeyd edək ki, aşiq sənəti sadəcə kişilərə maksus deyil, qadınlar arasında da aşiq musiqisinin istedadı və layiqli yaradıcıları vardır. Bu sənətin qadınlar tərəfindən nümayisi dəha maraqlıdır. Zarlı, rəngarang milli geyim tarzı estetik cəhətdən dəha gözoxşayandır və bizim estetik qəvrayışımızın formalşeması üçün əhəmiyyətlidir.

Aşiq yaradıcılığının şanətkarları ustad aşıqlar, ifaçı aşıqlar və el şairləri kimi qruplara ayrılır. "Ustad aşığın yaradıcılıq zirvəsi dastan sayları" (4, sah. 218). Dastan aşiq yaradıcılığının epiq-lirk janndır. Dastanların quruluşlarında şeirlərin müüm rollu vardır və burada nəsrin bir-birini əvəzlaması əsas xarakterik xüsusiyyətlərdir. Xalqın rifahi, müştəqiliyi uğrunda aparılan mübariza qəhrəmanlıq dastanlarının əsas mövzusudur. Əvvəlcə el iğidəri haqqında rəvayətlər, əfsanalar yaranır və dastana çevirilir. "Kitabi-Dəda Qorqud", "Koroğlu", "Qaçaq Kəram" dillər azbəri olan qəhrəmanlıq dastanlarımızdır. Bu dastanların özlərində də mahəbbət motivləri vardır, həmin motivlərin getdikcə inkişaf etməsi mahəbbət dastanlarının yaranmasına səbab olur. "Ozan yaradıcılığının aşiq yaradıcılığı transformasiya olunmasında rol oynayan birgəyəşmiş, tayfa, məişət hayatı, tayfa-

xili ziddiyetler, tarihi hadiseler ve şəxslərin adları ilə bağlı süjetlər məhabbat dastanlarının yaranmasına kömək edir (4, sah. 120). Üç ustادname ilə başlayan, duvaqqapama ilə bitən məhabbat dastanlarında bir-biri sevan iki gəncin hayatından bəhə edilir. Dastanın qəhrəmanları müxtəlif keşfəşəklərlə rastlaşır, ya sevdiyinə qovuşur, ya da mağlub olur. "Abbas və Gulgaz", "Əslî və Karam", "Tahir və Zohra", "Aşıq Qərib" kimi məhabbat dastanlarımız dillər azbarıdır. Bütün dastanlar carayın edan hadiseleri bir süjet xətti kimi görür, personajların təsvirini qarvayısimzda yaradırıq, hətta zamanı və məkanı, mizanızın belə təsvirümüzə açıq-aydın canlandırıraq bu dastanların xəyali tamaşasının rejissoru oluruq. Məşhur qəhrəmanlıq dastanı olan "Koroğlu" aşiq şeirləriyle zəngin sənət asarımızdır. Dastanın beşinci məcisinən göstərdiyimiz nümunədə Koroğlu söylədiyi gözallama vasitəsi Nigar xanımı vəsf edir. Bu misralar zərfliyi, estetikliyi ilə seçilir və Nigar xanımın obrazını badii kəlmələr biza tanırıd.

*Uca dağlarının başında
Namlı-namlı qar görünür.
Manım bu dəli könlüma
Alagözü yar görünür.*

*Sevgilmən geyib valadan,
Rangi seçilməz laladan,
İçibidir abi-zülaldan,
Gözleri xumar görünür.*

Yeri galmışkan qeyd edək ki, gözallamalar aşiq yaradıcılığının lirik janrına aiddir. Bu seirlərdə sevdiyi qadın aşiq tarafından füsunkar səzlərlə vəsf edilir. Aşıqların deyişmə mərasimi bu sənətin an maraqlı və teatral məqamlarından biridir. İki aşığın qarşılıqlı şəkildə söz söyleyib səz ifa etməsi deyişmə adlanır. Bu qarşılıqla xüsusi mərasimlə təşkil olunur, aşiqlər sənətlərini yüksək səviyyədə icra etməyə çalışırlar. Mərasimde iştirak edən aşiqlər bu qarşılıqla evvelcəndən xəbərdar olurlar, deyişməye psixoloji cəhətdən özüllərini hazırlayırlar. Lakin elə məcislər olur ki, aşiqlər təsadüf

nəticəsində rastlaşırlar. Bu zaman onlar arasında baş verən qarşılıqla çok gərgin vəziyyətdə keçir. Çünkü aşiqlər öncədən psixoloji hazırlıqlı görmürler. Hadisələr hər iki aşiq deyişməsində eyni formada caray edir. Qarşılışmanın sonunda mağlub olan aşiq səzinə təfəvvür verir. Aşıqlar arasında olaq bu qarşılıqla biza məşhur meydən tamaşalarımızdan olan meyxanani xatırladır. Ancaq aşiqlər arasında bu mərasim teatral elementlərlə dərhal zəngindir. Aşıq sənəti özündən meydən tamaşasıdır.

Tamaşə elementlərinin özündə aks etdirən bu sənətin mövzusunu daha da genişləndirmək üçün Milli Aşıq Teatrının yaradılması zəruridır. Bu teatrda aşiq sənəti ilə teatrın sintezi sözün əsl mənasını aham estetik şürur, ham da milli-mənəvi dayarların takəmlənilməsi mühüm rol oynayacaqdır. Səzin sözü vəhdətindən doğan xüsusi hemoniya həmin teatrın fərqli ampliuada tamaşalar sahnələşdirməsi şərait yaradacaqdır. Poetik əslubda fealiyyət göstərəcək bu teatrın milli dastanlarımızın yeni qurulmuşlarda təqdim edilməsi, yeni səhifə yozumları xalqımızın teatr təfakküründə olducu mühüm rol oynayacaqdır. Lakin Milli Aşıq Teatrı da çərçivədə mahdudlaşmamalı, epizodlarda musiqi, raqs, nitq mədəniyyəti, aktyor oyunu bir-birini təmamilamalıdır. Təqdim edilən tamaşalar musiqili kompozisiya təsdiqi bağışlamalıdır. Mono oyunlarda kültüvi sahnələrin nümayişində xüsusi dinamika, sahna hərəkəti özünü peşəkar səviyyədə göstərməlidir. Bütün sadalanın amillərdən başqa, sahna tərtibatına xüsusi diqqətlə yanaşılmalıdır. Çünkü sahna tərtibatı na qədər zövqlü və düzgün qurulursa, bir o qədər də seyircidə estetik zövq imkanlarını genişləndirir. Yersiz, qabarlıq tərtibatlarla deyil, səda və tamaşanın epizodlарın və xarakterlərin ruhuna uyğun sahna tərtibatının verilməsi teatrın fealiyyətini dəha keyfiyyəti edəcəkdir. Galəcəkdə belə bələyinin işləniləbilər-hazırlanması milli teatr ənənələrimizi yaşatma və mədəni sarvətlərimizi tanıtmaq üçün vacibdir. Yekun olaraq qeydi etmək istərdik ki, aşiq yaradıcılığının mövzusu hər zaman aktualdır və onun müxtəlif aspektlərdə araşdırılması, mənimşəniləşməsi mühüm məqsəd kimi qarşıya qoyulmalıdır. Türk mədəni təfakküründən dərhal əhəmiyyətli bilgiləri qalma alaraq insanlara bölmək, onların estetik zövqlərinə yaxşı mənənətə təsir göstərmək sənətşünaslığının sahəsində çalışan hər bir tədqiqatçının mənəvi borcudur. ♦

Ədəbiyyat:

- Allahmanlı M. Aşıq yaradıcılığının inkişaf marşaları. Bakı, Elm və təhsil – 2011, 294 s.
- Allahverdiyev M. Azərbaycan xalq teatri tarixi. Bakı, Maarif – 1978, 232 s.
- Əlizadə M. Teatr. Seyr və sehri. Bakı, Elm – 1998, 352 s.
- Əliyev R. Azərbaycan şəhəri xalq ədəbiyyatı (müasir aktual problemlər). Bakı – 2014, 350 s.
- Kitabi-Dədə Qorqud. Əsl və sadələşdirilmiş matnlar. Bakı, Öndər – 2004, 376 s.
- Koroğlu (Paris nüsxəsi). Bakı, Şərq-Qarş – 2005, 224 s.

Резюме

Автор статьи исследовал корни ашугского искусства, с помощью ссылок на различные источники, представил вниманию читателей традиции щаманизма.

Ключевые слова: ашуг, национальный, театр, культура, эпос.

Summary

The roots of ashug art were researched by referencing to various sources. As the birth of this creative art dates back to ancient times, shaman and Dede Korkut traditions were written by author as well.

Key words: ashug, national, theater, culture, epos.